

Бібліографічні посилання

1. Літературні маніфести західно-європейських романтиків. – М., 1980.
2. Маньковська Н. Б. Естетика пост-модернізму. – М., 2000.
3. Новий Завет. – Минск, 1993.
4. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания. – М. – К., 1998.
5. Шарки Д. Кельтские тайны. Древняя религия. – Лондон, 1975.
6. Эдингер Э. Эго и Архетип. – М., 2000.
7. Muldoon P. Poems 1968–1998. London, 1992.
8. Kendall T. Paul Muldoon. – Bridgend: Seren, 1996.
9. Wills C. Reading Paul Muldoon. – Newcastle upon Tyne: Bloodaxe, 1998.
10. Paul Muldoon: Critical Essays (Edited by Tim Kendall and Peter McDonald). Liverpool University Press, 2004.
11. Longley E. The Living Stream: Literature and Revisionism in Ireland. Newcastle-upon-Tyne: Bloodaxe Books, 1994.
12. Edinger Edward F. Ego and Archetype. – Boston: Shambhala, 1992.

Надійшла до редколегії 10. 05. 05.

УДК 81. 411

В. Г. Ніконова

Дніпропетровський університет економіки та права

ЕСТЕТИЧНА КАТЕГОРІЯ ТРАГІЧНОГО В ПОЕТИЦІ ШЕКСПІРА

Виявлено суспільно-історичний зміст естетичної категорії трагічного в різні історичні епохи; показана своєрідність художнього мислення Шекспіра та специфіка його трактування трагічного.

Рассмотрено общественно-историческое содержание эстетической категории трагического в разные исторические эпохи; показано своеобразие художественного мышления Шекспира и специфика его трактовки трагического.

The article deals with the realization of the aesthetic category of the tragic in different historical epochs; the originality of Shakespeare's artistic thinking, the peculiarity of his mental perception of the tragic are investigated in this article.

Давно уже визнано, що Шекспір – художник надзвичайно широкого діапазону, і мистецтво його невичерпне. У ньому багато нерозкритого, над чим трудяться покоління дослідників. Творчість Шекспіра досліджується залежно від стилістичних умовностей жанру гуманістичної драми XVI–XVII ст., особливостей літературних напрямків (класицизм, романтизм, маньєризм, бароко) і загального стилю літератури тієї епохи – поетики Відродження. Ідейно-естетична значимість Шекспіра для сучасників глибоко розкрита в працях А. А. Анікста, М. М. Морозова, Р. М. Самаріна, А. А. Смірнова, Ю. Ф. Шведова, М. В. Урнова, А. Горбунова та ін. Вчені розглядають різні аспекти поетики його творів: сутність драматизму і характер драматичного конфлікту, розвиток драматичної дії і динаміку шекспірівських образів, взаємозв'язок всіх елементів композиції та особливості композиційно-мовленнєвих форм тощо. Наприкінці XX століття здавалося, що Шекспір уже пізнаний і до кінця вичерпаний. Але сьогодні вивчення шекспірівських творів набуває все більшої значущості в аспекті проблематики лінгвокультурології, когнітивної поетики та когнітивних аспектів літературознавства. Використовуючи поняття та категорії когнітології, дослідники вивчають художню семантику, акцентуючи увагу на лінгвокогнітивних стратегіях формування й обробки інформації, що упредметнена в драматургічних текстах Шекспіра.

Мета цієї статті – виявити своєрідність художнього мислення Шекспіра у його трактуванні естетичної категорії трагічного. Досягнення цієї мети обумовлює вирішення таких завдань: 1) дати загальну характеристику естетичній категорії трагічного; 2) розглянути трагічне в історичній перспективі; 3) показати специфіку реалізації категорії трагічного в творах Шекспіра.

Трагічне – одна з естетичних категорій, яка характеризує ту грань освоєння світу, що викликається сприйняттям глибоких страждань і навіть загибелі людей, котрі втілюють у собі суспільний естетичний ідеал. Виходячи з визначення трагічного як «філософської і естетичної категорії, що характеризує нерозв'язний суспільно-історичний конфлікт, який розгортається в процесі вільної дії людини і супроводжується людським стражданням і загибеллю важливих для життя цінностей» [4, с. 133], трагічне – це ствердження людської волі ціною катастрофи чи смерті, вірність своїй ідеї навіть у поразці. На відміну від сумного або жахливого, трагічне як вид знищення, що погрожує або здійснюється, викликається не випадковими зовнішніми силами, а витікає з внутрішньої природи самої людини, що гине, її нерозв'язного самороздвоєння в процесі її реалізації.

Теорія трагічного, яка побудована за історичним принципом, досліджує, чим було трагічне в античній літературі, чим воно стало в мистецтві середньовіччя, які зміни воно перетерпіло в епоху Відродження і т. д. Історично категорія трагічного існувала в різних проявах, однак сама її суть була задана європейським літературам давньогрецькою поетикою.

В античній літературі (Есхіл, Софокл, Еврипід у V ст. до н. е.) мета трагічного – очищення глядача, розкриття діалектики волі і необхідності в діях героя, ствердження героїчної концепції особистості, загострення почуття особового буття. Етичне самовизначення індивіда перед вибором життя чи смерті, самостійні дії і відповідальність (розплата) за них – центральна проблема античної трагедії. При цьому античному трагічному героєві невідомий пізніший трагічний конфлікт почуття, особової пристрасті і морального обов'язку (як у трагедії бароко і класицизму). Дії, що ведуть до результату (катарсису), він здійснює без розладу із собою, без почуття болісної жертвовності, і незважаючи на часткове «невідання», захоплений своєю рішучістю, часом зухвалістю перед «долею» і богами («Прометей» Есхіла) і навіть – смакуючи жах. У своєму переживанні провини і відповідальності він зберігає велич і приймає муки з гідністю. Апофеоз трагедії містить у собі й ідею героїчного самовизначення людини перед темним обличчям фатуму, і ідею торжества світової «рівноваги». Концепція «трагічного» лишається вірною аристотелівській формулі «очищення через жах і співчуття» [3, с. 20].

У середньовіччі трагічне виступає як мученицьке, воно спрямоване на утішення і розкриття надприродного замість очищення. Персонажі середньовічного лицарського роману теж трагічно гинуть, але вони гинуть не тому, що вони повстали проти світу церковно-феодальної моралі, а тому що не змогли повстати проти нього; гинуть вони тому, що «мечуться в колі між лицарсько-феодальними забобонами, яким вони й самі слідуєть, і нездоланим почуттям» [2, с. 77].

Епоха Відродження відкрила «стан світу», затвердила активність трагічного героя і свободу його волі. Класичним зразком і мірою для літератури й естетики наступних століть стало «трагічне» у літературі Пізнього Відродження, за яким єдино реалістичною позицією може бути тільки «трагічна тривога» – трагічне сприйняття людської «природи», принципи особистості й історичного прогресу, що включають почуття відповідальності за «зв'язок часів, що розпався», за світовий розлад і героїчне протиборство йому. Пафосом цієї нової ери розвитку людства і його культури стає прагнення пояснити світ з нього самого. Якщо в античності трагічне описувалося через поняття фатуму і долі (це було наївно-матеріалістичне і стихійно-діалектичне розуміння дійсності), а в середні століття світ порозумівався бо-

гом, то джерелом трагічного в новий час, зокрема в трагедіях Шекспіра, є сам суб'єкт, глибини його внутрішнього світу й обумовлені ними дії: людина нового часу прагне показати, що сам світ є причина самого себе.

Таким чином, трагічне має завжди певний суспільно-історичний зміст. Подібно іншим естетичним категоріям (наприклад, комічному) трагічне в різні епохи залишається і незмінним (типологічно єдиний пафос) і одночасно – мінливим за соціально-історичною природою, за ідейними духовними колізіями. Глянувши на трагічне з історичної точки зору, ми бачимо його змінюваність. По-перше, герой і його трагічна доля по-різному розкриваються в трагедії різних епох. Взаємини необхідності і випадковості, загального й особистого, трагічного характеру і трагічних обставин різні в мистецтві різних епох. По-друге, різного забарвлення набуває і саме трагічне. Воно, як відзначає Ю. Б. Борев, «висвітлене то героїчним, то мученицьким світом, то шляхетним, безкорисливим лицарським духом подвижництва, то гуманістичною вірою в могутні універсальні сили і можливості людини, то духом служіння абсолютистським ідеям, то сентиментальною чутливістю великим і малим лихам людським, то віддаленим від земної прози романтичним поривом до неземних ідеалів» [2, с. 14]. По-третє, у трагічній темі й у трагічному жанрі мистецтва різних епох ми зіштовхуємося з різним характером взаємодії трагічного й інших естетичних категорій – прекрасного, піднесеного, комічного, зворушливого, драматичного, епічного і т. д. По-четверте, різне рішення і наповнення дістають у мистецтві різних епох такі питання, як трагічне й оптимістичне смерть і безсмертя, проблема суспільного сенсу життя людини і т. д. [2, с. 14].

Шекспір у своїй творчості надзвичайно поглибив все те, що сприйняв від своїх попередників. Формально далека від античності, шекспірівська трагедія зображує безкрайню реальність людського світу, яку не зібрати у вузол одного конфлікту. «Трагічне в Шекспіра не укладається в рамки окремого конфлікту або характеру героя, але обіймає собою все, – як і сама дійсність; особистість героя внутрішньо відкрита, не визначена до кінця, здатна на зміни» [5, с. 441].

Ранні трагедії Шекспіра виражали не трагічне світовідчуття, а трагедію індивідуальних доль у трагічній ситуації («Ромео і Джульєтта»). У «великих» трагедіях Шекспір піднявся до трагізму, що супроводжував Відродження як «найбільш прогресивний переворот» [6, с. 326]. Усі цінності шекспірівського трагедійного світу містять у собі високе страждання, і саме трагічний безкомпромісний результат служить вірною мірою їхньої гідності, глибини і сили. Предметом «трагічного способу споглядання» у Шекспіра стають усі похідні звідси антиномії: муки збагнення життя («Гамлет», «Король Лір»), безсилля особистості перед власною природою, охопленою афектом («Отелло», «Антоній і Клеопатра»), споконвічна незахищеність вищої моральної свідомості (образ Корделії з «Короля Ліра»), нерозривність і протиборство особового і суспільного («Кориолан»).

Сучасний підхід на основі історизму бачить у шекспірівських п'єсах трагізм, що розкривається через характери і їхню боротьбу. У Шекспіра «трагічна провина» майже цілком міститься в характері героя. Для Шекспіра світ, у тому числі і світ людських пристрастей і трагедій, не має потреби в потойбічному поясненні: ні злим фатумом, ні богом, ні чарівництвом або злими чарами. Причина світу, його трагічного стану – у ньому самому. Гамлет, як і будь-який шекспірівський характер, іманентно несе в собі обставини свого життя. Із самого характеру народжується дія. У цьому драматичне начало будь-якого шекспірівського характеру.

В античних художників трагічну провину приблизно нарівно поділяють між собою характери й обставини, і навіть на обставини прийдеться трохи більше. Але сама по собі конкретна напружена ситуація ще не народжує трагедії. Трагедія починається там, де виникає активне виявлення протиріч і протидія трагічного характеру даній гострій, напруженій ситуації і характерам, що знаходяться на негативно-

му полюсі цієї ситуації. Трагедія є лише там, де є активність характеру стосовно обставин. Самі по собі нещастя, що звалилися на плечі гарної людини, ще не є трагедія. Шекспірівські герої повстають проти усього світу забобонів, проти всякої людської ворожнечі, за права людини на любов і щастя, і їхня загибель є героїчна трагедія боротьби за мету. В античній трагедії, коли доля обрушувалася на героя, він відчував свій зв'язок з іншими людьми, зі своїми співгромадянами, що розділяли його віру в богів, фатум, у необхідність жертв і смерті. Герой трагедії нового часу йде назустріч своїй долі на самоті. Він самотній не стільки в силу своєї трагедії, скільки трагедія є слідством його самотності [1, с. 45].

Процес самовизначення героя в трагічній ситуації виходить зі антропоцентричного характеру поглядів гуманістів. Те, що, за середньовічними уявленнями, доступне було одному богові, бере на себе людина – не людські маси, не людина як виразник народних сподівань, але особистість, що піднялася до бога. У трагедіях В. Шекспіра («Ромео і Джульєтта», «Король Лір», «Отелло», «Гамлет») герої виступають борцями проти старих усталених звичаїв і традицій. Події з життя шекспірівських героїв мотивуються внутрішнім розвитком їх характерів, що виявляються у відповідних обставинах. Джульєтта, Отелло, Гамлет вступають у поєдинок з суперниками, які сповідують протилежні, пов'язані з минулими часами, погляди на життя, й гинуть, ставши жертвою суспільства, що відмирає.

Ідея трагедії реалізується в природних пристрастях героїв; при цьому зі складної гама почуттів героя особливо виділяється одна, найсуттєвіша, яка не ліквідує інші, а вміщує їх у собі. В трагедії «Антоній і Клеопатра» показано згубну пристрасть єгипетської цариці і римського тріумвіра, але в уславленні благородних почуттів цих героїв ми бачимо страждання і радість людей далекої епохи. В ділах і вчинках героїв втілені великі ідеї, в їх пристрастях Шекспір передає пристрасті змалюваної ним доби; типізовані пристрасті тут хвилюють тому, що вони є пристрастями живих людей. Людині в певних обставинах властиво любити так, як любить Клеопатра, Антоній, страждати так, як страждає король Лір.

Шекспір перший з драматургів художньо змалював величну, складну, взаємообумовлену картину трагедійної боротьби, виражену у глибоких людських пристрастях і переживаннях. Його геній трагедійного поета сформувався на ґрунті всієї попередньої художньої практики драматургів, особливо Есхіла, Софокла, Еврипіда, однак Шекспір не був би Шекспіром, коли б саму трагедію як форму пізнання життя, як мистецтво не підніс на вищий ступінь.

На наступному етапі дослідження передбачається перехід від загальної характеристики поетики автора до аналізу мови його творів та вихід на концептуальний рівень, тобто вивчення механізму створення трагедійної картини світу в результаті актуалізації семантики концептуально-значущих мовних засобів, які формують підґрунтя для окреслення ментальних сутностей – концептів як фрагментів трагедійної картини світу.

Бібліографічні посилання

1. Аникст А. А. Шекспир и художественные направления его времени // Шекспировские чтения. 1984. – М., 1986. – С. 37–67.
2. Боров Ю. Б. О трагическом. – М., 1961.
3. Державин К. Н. Мысль Шекспира // Шекспир. 1564–1939: Сб. статей. – М. -Л., 1939. – С. 3–21.
4. Лосев А. Ф. Трагическое // Большая Советская Энциклопедия. – М., 1977. – Т. 26. – С. 133–135.
5. Михайлов А. В. Трагедия // Литературный энциклопедический словарь. – М., 1987. – С. 441–442.
6. Урнов М. В., Урнов Д. М. Шекспир // История всемирной литературы / В 9-ти т. – М., 1985. – Т. 3. – С. 317–331.

Надійшла до редколегії 20.04.05.